
РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 340.12:342.72

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2021.01.1>

ЮРИДИЧНИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ: СТАН І НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ

LEGAL MECHANISM FOR IMPLEMENTATION OF HUMAN RIGHTS IN UKRAINE: STATE AND DIRECTIONS OF IMPROVEMENT

Ярмол Л. В.,

доктор юридичних наук, доцент

доцент кафедри теорії та філософії права, конституційного та міжнародного права

Національного університету «Львівська політехніка»

<https://orcid.org/0000-0001-8465-8579>

У статті представлено загальнотеоретичну характеристику юридичного механізму забезпечення прав людини. Наголошено, що важливу роль у забезпеченні прав людини здійснює держава, а також інші інституції суспільства – релігійні та громадські організації, засоби масової інформації тощо, а також конкретні люди. Констатовано, що соціальний механізм забезпечення прав людини охоплює такі механізми: 1) міжнародний механізм забезпечення прав людини; 2) юридичний (внутрішньодержавний) механізм гарантування прав людини; 3) механізм забезпечення прав людини за допомогою інших соціальних засобів (моральних, релігійних тощо).

Визначено поняття юридичного механізму забезпечення прав людини як системи ефективних юридичних засобів (гарантій) реалізації, охорони та захисту прав людини, закріплених у нормативно-правових актах та в інших джерелах права, а також засобів, за допомогою яких формується правосвідомість людини. Окреслено основні проблеми у сфері юридичного забезпечення прав людини в Україні.

Сформульовано основні напрями вдосконалення механізму юридичного забезпечення прав людини в Україні:

- закріплення в Конституції України спеціальних розділів, присвячених 1) гарантіям основних прав і свобод людини та громадянина; 2) правам дитини та юридичним гарантіям їх забезпечення;

- приведення положень законів України з питань прав людини у відповідність з міжнародними стандартами прав людини;

- прийняття законів України, які б заповнили прогалини у сфері нормативного регулювання реалізації певного права людини;

- вдосконалення законів України з питань прав людини, які б виражали волю більшості або всього населення;

- обмеження прав людини лише у випадках, визначених законом, із урахуванням необхідності та доцільності для суспільства;

- підвищення рівня взаємної відповідальності особи і держави;

- вдосконалення процедурно-юридичних механізмів забезпечення прав людини;

- посилення ролі судових органів України як найбільш надійної та ефективною юридичної гарантії захисту прав людини;

- ефективніше застосування судами України під час розгляду справ Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини як джерела права;

- підвищення рівня правосвідомості посадових осіб та інших учасників суспільного та державного життя;

- ефективніше правове забезпечення прав певних категорій людей, які особливо потребують його в сучасних умовах (дітей; соціально незахищених осіб, жінок тощо);

- ефективніше правове забезпечення насамперед життєво необхідних прав людини: права на життя, права на соціальний захист; права на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї; права на охорону здоров'я, медичну допомогу; права на безпечне для життя і здоров'я довкілля.

Ключові слова: права людини, юридичний механізм забезпечення прав людини, держава, соціальні інституції, пропозиції, соціальний механізм забезпечення прав людини, правосвідомість.

The article presents a general theoretical description of the legal mechanism for the implementation of human rights.

It is emphasized that the important role in implementing human rights is played by the state, as well as other institutions of society - religious organizations, public organizations, the media, etc., as well as specific people.

It is stated that the social mechanism for implementing human rights includes the following mechanisms: 1) the international mechanism for ensuring human rights; 2) legal (domestic) mechanism for ensuring human rights; 3) the mechanism of ensuring human rights through other social means (moral, religious, etc.).

The concept of the legal mechanism for implementation of human rights as a system of effective legal means (guarantees) for the protection and defense of human rights enshrined in regulations and other sources of law, as well as activities to form legal awareness of the subjects.

The main problems in the field of the legal implementation of human rights in Ukraine are outlined.

The main directions of improving the mechanism of the legal implementation of human rights in Ukraine are formulated:

- enshrining in the Constitution of Ukraine special sections devoted to: 1) guarantees of fundamental human and civil rights and freedoms; 2) the rights of the child and legal guarantees for their provision;

- bringing the provisions of the laws of Ukraine on human rights in line with international human rights standards;

- adopting laws of Ukraine, where there are gaps in the field of regulation of the implementation of certain human rights;

- improving the laws of Ukraine on human rights so that they express the will of the majority or the entire population;

- restricting human rights only in cases specified by law, taking into account the need and expediency for society;

- increasing the level of mutual responsibility of the individual and the state;

- improving procedural and legal mechanisms for implementing human rights;

- increasing the role of the judiciary of Ukraine as the most reliable and effective legal guarantee of human rights protection;

- more effective application by the courts of Ukraine during the consideration of cases of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the practice of the European Court of Human Rights as a source of law;

- raising the level of legal awareness of officials and other participants in public and state life;

- more effective legal implementation of the rights of certain categories of people who especially need it in modern conditions (children; socially vulnerable persons, women, etc.);

- more effective legal implementation, first of all, of vital human rights: the right to life, the right to social protection; the right to an adequate standard of living for oneself and one's family; the right to health care, medical assistance; the right to a safe environment for life and health.

Key words: human rights, legal mechanism for implementing human rights, state, social institutions, proposals, social mechanism for implementing human rights, legal awareness.

Постановка проблеми. Проголошення і закріплення прав людини у джерелах правах – важливий, але не достатній крок у їх забезпеченні. Права людини потребують ще й організаційного, процедурного, виховного тощо забезпечення. Одне з найважливіших гарантувань прав людини є юридичне, яке здійснює держава. Саме вона є тим суб'єктом суспільства, який володіє найефективнішими засобами для забезпечення прав людини. При цьому треба пам'ятати, що такі засоби в руках держави можуть стати як благом для суспільства – коли держава є правовою та інструментом насильства – якщо держава є тоталітарною.

Крім держави, важливу діяльність щодо забезпечення прав людини здійснюють й інші інституції суспільства – релігійні та громадські організації, зокрема, правозахисні, засоби масової інформації, а також конкретні люди.

За слушним висновком професора Б. Мелкевіка, «в історії нерідко виявляється той факт, що теорія все частіше і частіше повертається спиною до юридичної практики» [1, с. 11]. Це, на жаль, стосується також теорії прав людини та їх правового забезпечення. З огляду на це, теорія та юридична практика у сфері забезпечення прав людини повинні бути взаємопов'язаними і доповнювати одне одного.

Мета пропонованої статті – проаналізувати теоретико-правові аспекти юридичного механізму забезпечення прав людини, окреслити основні проблеми у сфері правового забезпечення прав людини в Україні та сформулювати пропозиції щодо їх усунення.

Виклад основного матеріалу. *Юридичний механізм забезпечення прав людини як структурний елемент соціального механізму забезпечення прав людини.* У науковій літературі досліджується не тільки юридичний (правовий) механізм забезпечення прав людини (Д. Авдєєв [2]), (юридичний механізм гарантій прав людини (Л. Глухарєва [3]), а й суміжні механізми – соціальний (соціально-юридичний механізм (О. Мордовец [4]), механізм охорони прав людини (М. Волкова [5]), механізм юридичного захисту прав людини (С. Алексєєв [6], В. Болгова [7], А. Сєдишев [8], Г. Шмельєва [9]) тощо. Необхідно зауважити, що зазначені механізми забезпечення прав людини

науковці тлумачать по-різному, виражаючи своє бачення їх змісту та структури. Так, О. Мордовець наголошує, що соціально-юридичний механізм забезпечення прав людини і громадянина – це найважливіший засіб, що характеризує соціальні й інші функції держави, їх відповідність гуманним цілям світової спільноти. Виходячи з цього, він дає таке визначення цього механізму: «Це система міжнародних і національно-державних засобів, правил і процедур, які гарантують повагу до особистості та умови гідного її існування, дотримання, охорону і захист усіх її прав і свобод» [4]. Науковець виокремлює такі підсистеми зазначеного механізму: «механізм охорони», «механізм захисту», «механізм відновлення порушених суб'єктивних прав», а також «механізм виховання».

На нашу думку, доцільно вести мову про соціальний (а не соціально-юридичний) механізм забезпечення прав людини, у структурі якого є: релігійні, моральні (етичні), юридичні норми; міжнародно-правові принципи та норми; діяльність різноманітних суб'єктів щодо забезпечення прав людини тощо. З огляду на це, соціальний механізм забезпечення прав людини охоплює, на наше переконання, такі механізми:

- 1) міжнародний механізм забезпечення прав людини;
- 2) юридичний (внутрішньодержавний) механізм забезпечення прав людини;
- 3) механізм забезпечення прав людини за допомогою інших соціальних засобів (моральних, релігійних тощо).

Отже, юридичний механізм забезпечення прав людини є структурним елементом такого соціального механізму. В юридичній літературі йому приділено особливо багато уваги. Так, Д. Авдєєв розглядає правовий механізм забезпечення прав і свобод людини у широкому розумінні як створення державою гарантій для їх здійснення. І такий механізм охоплює як охорону прав і свобод (статичний аспект забезпечення) так і захист прав і свобод (динамічний аспект забезпечення) [2].

Л. Глухарєва вважає, що юридичний механізм гарантій прав людини складається з таких структурних ланок: 1) закріплення прав у юридичних нормах (законах); 2) окреслення в них меж та способів здійснення прав; 3) затвердження правил обмеження прав; 4) диференціація режимів реалізації прав; 5) дієві процедури охорони і захисту; 6) встановлення засобів примусу за порушення прав, зокрема відповідальності; 7) визначення форм і розмірів відновлення порушених прав, відшкодування завданої шкоди; 8) створення ефективних засобів профілактики й запобігання порушенню прав [3].

Основу юридичного механізму забезпечення прав людини становлять юридичні гарантії (засоби) реалізації, охорони та захисту прав. Од-

нак варто наголосити на особливому значенні в розглядуваному механізмі механізму формування правосвідомості людини. Саме від рівня, стану правосвідомості тих чи інших суб'єктів залежить, як будуть реалізуватися, охоронятися чи захищатися права людини.

Отже, юридичний механізм забезпечення прав людини – це система ефективних юридичних засобів (гарантій) реалізації, охорони та захисту прав людини, закріплених у нормативно-правових актах та в інших джерелах права, а також засобів, за допомогою яких формується правосвідомість людини.

Визначено поняття юридичного механізму забезпечення прав людини як системи ефективних юридичних засобів (гарантій) реалізації, охорони та захисту прав людини, закріплених у нормативно-правових актах та в інших джерелах права, а також засобів, які спрямовані на формування правосвідомості людини.

На нашу думку, механізм юридичного забезпечення прав людини складається з таких елементів:

- національне законодавство (у тому числі ратифіковані міжнародні договори як його частина), в якому проголошуються права людини;
- механізм формування правосвідомості людини;
- юридичний механізм реалізації прав людини;
- юридичний механізм охорони прав людини;
- юридичний механізм захисту прав людини.

Механізм формування правосвідомості людини включає в себе засоби, за допомогою яких «наповнюється» свідомість особистості системою понять, поглядів, уявлень, емоцій, почуттів щодо природного права та чинного, минулого або бажаного юридичного права.

Юридичний механізм реалізації прав людини включає в себе юридичні засоби, які спрямовані на втілення прав людини в практичне життя.

Юридичний механізм охорони прав людини має місце, коли права людини ще не порушені і всі засоби спрямовані на попередження порушень прав людини. Юридичний механізм захисту прав людини охоплює сукупність юридичних гарантій, за допомогою яких припиняються порушення прав людини, усуваються перешкоди для їх реалізації, відновлюються, визнаються чи підтверджуються можливості людини.

Основні проблеми у сфері юридичного забезпечення прав людини в Україні

Проголошення України суверенною, незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою (ст. 1 Конституції України) зобов'язує нашу державу реально та максимально гарантувати права людини й інших суб'єктів. Попри це,

на жаль, у нашій країні існує низка проблем у сфері юридичного забезпечення прав людини. Так, у Національній стратегії у сфері прав людини, затвердженій Указом Президента України від 25.08.2015 р. [10] перелічені основні проблеми у сфері забезпечення:

- *права на життя* (порушення цього права особливо проявляється в незаконних діях терористичних організацій «Донецька народна республіка» та «Луганська народна республіка», бойовиків, найманців, а також агресії Російської Федерації; у незаконному обігу зброї в Україні тощо).

Катування, жорстоке, нелюдське або таке, що принижує гідність, поведження чи покарання, становлять, на жаль, системну проблему в Україні;

- *права на свободу та особисту недоторканність* – це, зокрема, практика недотримання процесуального законодавства працівниками правоохоронних органів та суддями, невідповідність законодавства у сфері прав і свобод людини міжнародним стандартам, що призводить до свавільного позбавлення свободи; поширення насильницьких зникнень осіб на тимчасово окупованій території України та у районі проведення анти-терористичної операції в Донецькій і Луганській областях;

- *права на незалежний, безсторонній та неупереджений суд* (наявність факторів залежності суддів від виконавчої та законодавчої гілок влади; непрозорість формування суддівського корпусу; недосконалість процесуальних інструментів для захисту прав та інтересів осіб; систематичне невиконання рішень судів тощо);

- *свободи вираження поглядів* (неналежний рівень захисту журналістів; вплив власників ЗМІ на формування редакційної політики; відсутність гарантованого доступу кожного до мережі Інтернет тощо).

- *свободи мирних зібрань та об'єднань* – відсутність якісного законодавства з питань мирних зібрань; обтяжливі реєстраційні процедури щодо створення та припинення діяльності громадських об'єднань;

- *права громадян на участь в управлінні державними справами*;

- *права на працю та соціальний захист* (державна неповною мірою забезпечує реалізацію цих прав громадян. Наявна система соціального захисту є малоефективною, а її фінансування – обтяжливим для державного бюджету).

- *прав таких категорій людей*: дітей; жінок; біженців, учасників антитерористичної операції; внутрішньо переміщених осіб; осіб, які проживають на тимчасово окупованій території України; громадян України, які проживають у населених пунктах Донецької і Луганської областей, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють або здійснюють не в повному обсязі свої повноваження тощо[10].

У 2020 р. перед Україною та й світовою спільнотою загальною гостро постало питання про юридичне забезпечення прав людини у зв'язку поширенням вірусу COVID-19. Пандемія виявила «слабкі місця» у сфері забезпечення прав людини в Україні, зрештою, як і в інших державах, передусім це стосується незадовільного лікування інфікованих осіб.

Встановлені в більшості країн карантини обмежили реалізацію значної кількості прав людини та інших суб'єктів (свободи пересування, права на мирні збори, права щодо здобуття освіти тощо), викликали суперечності в суспільстві. На нашу думку, держави мають вирішувати питання щодо обмеження прав людини дуже виважено, толерантно і справедливо.

Про значні порушення прав людини в Україні свідчить також велика кількість звернень громадян та інших суб'єктів до Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Так, станом на 31.12.2019 р. на розгляді в ЄСПЛ було 59 800 справ проти держав – сторін Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, з них 8850 справ – проти України, що становить 14,8% від загальної кількості справ. Понад 5000 справ проти України стосуються порушення прав заявників в Автономній Республіці Крим та на тимчасово окупованій території Луганської і Донецької областей. Протягом багатьох років Україна займала перше місце серед держав-членів Ради Європи за кількістю справ, які перебували на розгляді в ЄСПЛ. Станом на 31.12.2019 р. Україна була на третьому місці [11].

У 2019 р. ЄСПЛ ухвалив 109 рішень у справах проти України. З них у 63 рішеннях Суд констатував порушення положень Європейської конвенції та присудив заявникам виплату відшкодування (у двох справах ЄСПЛ відклав розгляд питання щодо справедливої сатисфакції); у 34 рішеннях скарги заявників було визнано частково неприйнятними; у дев'яти рішеннях ЄСПЛ встановив відсутність ознак одного чи кількох стверджуваних заявниками порушень Конвенції; у трьох рішеннях ЄСПЛ констатував порушення положень Конвенції, але без присудження заявникам відшкодування. Крім того, взявши до уваги зауваження Уряду України, ЄСПЛ виніс 39 ухвал про неприйнятність заяв, 37 рішень про вилучення заяв з реєстру справ Суду і три ухвали про часткову неприйнятність заяв та вилучення решти заяв з реєстру справ ЄСПЛ.

До констатації ЄСПЛ порушень Україною положень Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод призвели такі основні проблеми:

- надмірна тривалість проваджень у цивільних і кримінальних справах;

- жорстоке поведження з особами, які перебувають під контролем держави (у місцях досудо-

вого тримання під вартою або в місцях виконання покарань);

- неефективність розслідування правоохоронними органами скарг на жорстоке поводження представників державних органів, зокрема в місцях попереднього ув'язнення або в установах виконання покарань;

- неналежні матеріально-побутові умови тримання осіб у місцях попереднього ув'язнення або в установах виконання покарань, та під час перевезень, а також ненадання таким особам належної медичної допомоги;

- відсутність передбаченого законодавством ефективного засобу юридичного захисту як реакції на скарги про ненадання належної медичної допомоги, неналежні умови тримання під вартою, надмірну тривалість проваджень;

- недоліки законодавства й адміністративної практики державних органів, які призводять до тримання особи під вартою без законної на те підстави;

- недоліки законодавства та судової практики, що унеможливають реалізацію заявниками свого права на відшкодування шкоди за незаконне застосування до них запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою;

- недоліки судової практики, що призводять до порушення прав особи на справедливий судовий розгляд; на свободу вираження поглядів та на мирні зібрання;

- недоліки законодавства та судової практики, які призводять до незаконного втручання у право на мирне володіння майном;

- надмірно тривале застосування запобіжного заходу у вигляді підписки про невиїзд, передбаченої Кримінально-процесуальним кодексом України на момент обрання запобіжного заходу;

- недоліки законодавства та судової практики, внаслідок чого непропорційність стягнення вчиненому правопорушенню призвела до порушення справедливого балансу між загальним суспільним інтересом та захистом права власності приватних осіб;

- відсутність закріпленого в законодавстві права засуджених до довічного позбавлення волі осіб на пом'якшення покарання або звільнення від його відбування;

- бездіяльність державного органу влади, яка призвела до порушення права релігійної громади сповідувати свою релігію;

- недоліки законодавства і як наслідок – довільне тлумачення його судами, а також непередбачуваність та відсутність узгодженості у політиці національних органів влади, внаслідок чого, держава вжила заходів, що призвели до незаконного з її боку втручання у право власності приватних осіб [11].

Наведений перелік проблем, на жаль, дає підстави констатувати наявність в Україні значних порушень прав людини.

Основні напрями вдосконалення механізму юридичного забезпечення прав людини в Україні

На нашу думку, усунення проблем у сфері юридичного забезпечення прав людини в Україні можливе насамперед тоді, коли діяльність суб'єктів у цій сфері чітко ґрунтується на принципах законності; справедливості; гуманності; толерантності; демократичності.

Пропонуємо такі основні напрями вдосконалення механізму юридичного забезпечення прав людини в Україні:

- закріплення в Конституції України спеціальних розділів, присвячених 1) гарантіям основних прав і свобод людини та громадянина; 2) правам дитини та юридичним гарантіям їх забезпечення;

- приведення положень законів України з питань прав людини у відповідність з міжнародними стандартами прав людини;

- прийняття законів України, де заповнюють прогалини у сфері нормативного регулювання реалізації певного права людини (скажімо, права на мирні зібрання. Така вимога прямо впливає з Конституції України (ч. 2 ст. 39);

- вдосконалення законів України з питань прав людини, та й, зрештою, усіх законів таким чином, щоб вони виражали волю більшості або всього населення;

- обмеження прав людини лише у випадках, визначених законом, із урахуванням необхідності та доцільності для суспільства;

- підвищення рівня взаємної відповідальності особи і держави;

- вдосконалення процедурно-юридичних механізмів забезпечення прав людини, які сприяли б не декларативному, а реальному гарантуванню прав людини;

- посилення ролі судових органів України як найбільш надійної та ефективної юридичної гарантії захисту прав людини;

- ефективніше застосування судами України під час розгляду справ Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики ЄСПЛ як джерела права;

- підвищення рівня правосвідомості, зокрема правової культури, посадових осіб та інших учасників суспільного та державного життя;

- ефективніше правове забезпечення прав таких категорій людей, які особливо його потребують у сучасних умовах: дітей; соціально незахищених осіб (пенсіонерів, інвалідів, малозабезпечених осіб тощо); жінок; осіб, які перебувають під контролем держави в місцях досудового тримання під вартою або в місцях виконання покарань; осіб, які проживають на тимчасово окупованій території України; заручників, які захоплені і (або) утримуються на території Донецької і Луганської областей; громадян України, які проживають у населених пунктах Донецької і Луганської областей, на території яких

органи державної влади тимчасово не здійснюють або здійснюють не в повному обсязі свої повноваження; внутрішньо переміщених осіб; учасників дорожнього руху (з огляду на значну кількість аварій, які стаються в Україні);

- ефективніше правове забезпечення насамперед життєво необхідних прав людини: права на життя, права на соціальний захист; права на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що охоплює достатнє харчування, одяг, житло; права на охорону здоров'я, медичну допомогу; права на безпечне для життя і здоров'я довкілля.

Висновки. На забезпечення прав людини спрямовані різні соціальні засоби, які в сукупності становлять соціальний механізм забезпечення прав людини. Він охоплює такі механізми:

1) міжнародний механізм забезпечення прав людини;

2) юридичний (внутрішньодержавний) механізм забезпечення прав людини;

3) механізм забезпечення прав людини за допомогою інших соціальних засобів (моральних, релігійних тощо).

Юридичний механізм забезпечення прав людини – це система ефективних юридичних засобів (гарантій) реалізації, охорони та захисту прав людини, закріплених у нормативно-правових актах та в інших джерелах права, а також засобів, за допомогою яких формується правосвідомість людини.

Незважаючи на те, що Україна докладає зусилля (хоча на нашу думку, не максимально при реальних можливостях) у нашій країні існує низка проблем у сфері юридичного забезпечення прав людини. Сформульовані в цій статті пропозиції можуть сприяти удосконаленню механізму юридичного забезпечення прав людини в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мелкевик Б. Юридическая эпистемология и уже-право / пер. с франц. В.А. Токарева; науч.

ред. перевода М.В. Антонов. Париж: Buenos Book International. 2017. 135 с.

2. Авдеев Д.А. Правовой механизм обеспечения прав и свобод человека и гражданина: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02. Тюмень, 2004. 24 с.
3. Глухарева Л.И. Права человека в системе теории права и государства: общетеоретические, философско-правовые и методологические проблемы: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.01. Москва, 2004.
4. Мордовец А.С. Социально-юридический механизм обеспечения прав человека и гражданина: теоретико-правовое исследование: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.01. Саратов, 1997.
5. Волкова М.В. Правовые средства обеспечения прав и свобод человека: теоретико-правовой анализ: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Краснодар, 2010.
6. Алексеев С.С. Общая теория права: в 2 т. Москва, 1981. Т. 1. 280 с.
7. Болгова В.В. Формы защиты субъективного права: теоретические проблемы: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Самара, 2002.
8. Седышев А.Г. Проблемы понимания механизма юридической защиты прав и свобод человека: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Саратов, 2003.
9. Шмельова Г. Юридичний механізм забезпечення прав людини (загальнотеоретична характеристика). *Право України*. 1994. № 10. С. 49–55.
10. Національна стратегія у сфері прав людини: Указ Президента України від 25.08.2015 № 501/2015. *Офіційний вісник України*. 2015. № 69. Ст. 2257.
11. Щорічний звіт про результати діяльності Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2019 році. *Міністерство юстиції: офіц. веб-сайт*. URL: https://minjust.gov.ua/cat_9329 (дата звернення: 03.01.2021).